

Al magt til varianterne?

Nogle overvejelser om *critique génétique* og *New Philology*

Af Johnny Kondrup

Hensigten med denne artikel er at give en diskuterende introduktion til to nyere filologiske strømninger, der begge markant betoner varianternes værdi på bekostning af den etablerede tekst: den franske *critique génétique* og den hovedsageligt angelsaksiske *New Philology*. Jeg vil dog begynde et tredje sted, nemlig i den tyske nyfilologi, der med fordel kan bruges som baggrund for at forstå og vurdere de to nyere strømninger.¹

1. Den tyske nyfilologi

Udviklingen i 1900-tallets filologi er ofte blevet beskrevet som nyfilologiens selvstændiggørelse i forhold til den klassiske. – Allerede her er en præcisering nødvendig: »Nyfilologi« bruger jeg i overensstemmelse med vanlig tysk praksis om en filologi, der arbejder med materiale efter bogtrykkerkunstens opfindelse. Som betegnelse for den retning, der kalder sig »New Philology«, bruges enten den engelske term eller »materialfilologi«. Nyfilologiens selvstændiggørelse bestod netop i, at den blev bevidst om, at dens særegne materiale var bogtryk – og de manuskripter, som lå forud herfor: udkast, kladder, renskrifter. I modsætning til den klassiske filologi, der i sit materiale, håndskrifterne, har at gøre med se-ne afskrifter af en nu forsvunden original, er bogtrykket netop nyfilologiens original, og hvad der findes af håndskrifter, ligger før originalen, ikke efter.

Den udvikling, der er foregået, kan, hvis man koncentrerer sig om forholdet mellem tekst og variantapparat, beskrives som en forskydning af vægten fra teksten til apparatet. Hvis man alene koncentrerer sig om apparatet, kan udviklingen beskrives som en forskydning fra læsemåder til varianter.

Det første først: I en klassisk eller norrønt filologisk udgave består variantapparatet af læsemåder, som afviger fra den etablerede tekst. De er

hentet fra andre håndskrifter, og udtrykket læsemåder er her ganske præcist: De repræsenterer andre måder at læse den tabte original på end den måde, hvorpå den læses i og med den etablerede tekst, som apparatet knytter sig til. Men i en nyfilologisk udgave består variantapparatet af afvigende steder i forfatterens egne, tidligere versioner af samme værk. De repræsenterer ikke andre måder at læse originalen på, men tidlige, varierende versioner af det værk, som finder sin krystallisationsform i den trykte original.

Friedrich Beißner indførte i 1938 termerne overleveringsvarianter og tilblivelsesvarianter, som beskriver denne forskel. De er gode, men ikke helt dækkende, eftersom der i trykte udgaver efter den første, men inden forfatterens død, kan være foretaget ændringer, som skyldes forfatteren selv. Man kan da tale om tilblivelsesvarianter *après la lettre* eller af genealogisk type, hvorimod varianter fra manuskripter før førstetrykket kaldes tilblivelsesvarianter af genetisk type.

Den nyfilologiske udgaves besvær med at finde sine egne ben illustreres af de store tyske udgaver fra sidste halvdel af 1800-tallet og langt ind i 1900-tallet. Her behandles nyfilologisk materiale, som var det et klassisk filologisk. Der råder en vis tilbageholdenhed med at meddele varianter fra forfatterens skriveproces, især interne varianter, altså de ændringer, som forfatteren har foretaget i det enkelte håndskrift under nedskrivningen. Udgiverne mener ikke, at sådanne spåner fra værkstedet skal have lov til at skygge for det færdige resultat. Til gengæld registrerer man med flid senere afvigelser fra den etablerede tekst, ofte uden at spørge om deres værdi. Man registrerer også varianter fra tryk, som forfatteren ikke har haft indflydelse på, og fra udgaver efter hans død. I Karl Goedeke's udgave af Schillers værker (1867-76) hedder det fx i tredje bind: »Wir haben den Text, wie ihn Schiller gab und wie er in der Folge gestaltet oder verunstaltet wurde, vorzulegen«. ² I samme bind registreres afvigelserne mellem førstetrykket af *Kabale und Liebe* (1784) og 20 senere tryk frem til 1862. Goedeke skriver herom: »Wir wissen sehr wohl, daß diese Ausgaben, die sämtlich ohne Schillers Beteiligung erschienen sind, für die Constituirung des Textes selbst keinen Werth haben, aber für die Geschichte des Textes haben sie den entschiedensten Werth«. ³ Her registreres m.a.o. originalens gradvise forvitring i en slags vaneforestilling om, at man har at gøre med teksthistorie i klassisk-filologisk forstand. Goedeke's udgave blev af samtiden betegnet som »udgavernes udgave« og dannede forbillede for talrige andre Schiller-editioner helt frem til 1950'erne. ⁴

Ser man dernæst på forholdet mellem tekst og variantapparat, er det i den klassiske tradition tydeligt, at apparatet tjener teksten. I apparatet meddeles først og fremmest de læsemåder fra håndskriftoverleveringen, som udgiveren har forkastet under etableringen af den autoritative tekst. Disse udskudte læsemåder tjener som dokumentation for udgiverens rekonstruktion af arketypen, dvs. det nærmeste man kan komme den tabte original. Derudover kan apparatet indeholde oplysninger om, fra hvilke håndskrifter de læsemåder stammer, som er optaget i teksten.⁵

I den nordiske filologiske tradition er det lidt anderledes; her rekonstruerer man ikke en arketype, men aftrykker et af de bevarede håndskrifter (»best manuscript«-metoden) og kommer for så vidt tættere på en nyfilologisk praksis. Dog er apparatet selvsagt stadig en dokumentation af den øvrige overlevering, og sammen med stemmaet tjener det som et materiale for læserens egen afgørelse af, hvad der er primær tekst, og hvad der er sekundær. Det tjener m.a.o. *læserens* forsøg på at rekonstruere arketypen.⁶

I den nyfilologiske udgave har variantapparatet sin egen funktion: at anskueliggøre værkets tilblivelse. Det var dog først omkring år 1900, at denne funktion blev bevidstgjort. Alle de tyske klassikerudgaver frem til den store Sophien-Ausgabe af Goethes værker, der udkom i Weimar 1887-1919, brugte håndskrifterne til at sikre den etablerede tekst. Man imiterede altså den klassiske filologiske metode.⁷ Sophien-Ausgabe var den første til at indføre princippet om, at *alle* tilblivelsesvarianter skulle meddeles, inklusive de interne.⁸ En anden sag er, at udgaven ikke levede op til sit eget princip; ligeledes, at den blot registrerede varianterne uden nogen tilsyneladende idé om, hvad de skulle bruges til.

Fokus lå til at begynde med på variantapparatet som et redskab til at forstå udviklingen i digterens psykologi eller »stil« (stilen er manden). Perspektivet var skabelsespsykologisk eller poetologisk; men siden indsnævredes det til at gælde værket. I 1921 hævdede Georg Witkowski, at variantapparatets opgave var at anskueliggøre »das Wachsen des einzelnen Werkes« – ganske vist med tilføjelsen: »und die darin abgespiegelten Entwicklungsstadien der künstlerischen Persönlichkeit«. ⁹ Man mærker, at forandringen er undervejs.

I 1924 hævdede Reinhold Backmann som den første, at variantapparatets genetiske perspektiv på værket gav det en selvstændig værdi i forhold til den etablerede tekst, ja endog en større betydning end teksten. »Überall wo eine eigenhändige Überlieferung (...) vorhanden ist, hat diese im Apparat mindestens gleichwertig und gleichberechtigt neben

die Schlußgestalt zu treten.« Og videre: »Die Klarlegung der Entwicklung gibt dem Apparat erst seinen selbständigen Wert gegenüber dem Textabdruck, ja sie gibt ihm, wenn sie in der rechten Weise erfolgt, ein Übergewicht an Bedeutung über den letzteren.«¹⁰

Trods disse teoretiske tilløb var variantapparaternes udformning langt op i 1900-tallet bestemt af den klassisk-filologiske arv. Varianter blev meddelt i det traditionelle enkeltstedsapparat, dvs. hæftet til den etablerede tekst og isoleret fra hinanden. Først da Friedrich Beißner op mod anden verdenskrig udviklede et trin- eller trappeapparat, som han siden brugte i sin »Große Stuttgarter Ausgabe« af Hölderlins værker (1943-85), blev det muligt at repræsentere ændringer og vækst i (mindre) sammenhængende tekstpartier. Beißners apparat betød et vendepunkt i det nyfilologiske variantapparats historie (jf. illustration 1).

Den fulde, teoretiske konsekvens af de tilløb, jeg hidtil har nævnt, blev trukket i 1971, da Gunter Martens lancerede sit begreb »Textdynamik« (i artiklen »Textdynamik und Edition« fra samlebindet *Texte und Varianten*). Med tekstdynamik sigtede Martens til den udvikling af et værk, som forløber gennem »variante stadier«. Martens pointerede, at denne udvikling repræsenterede mere end forfatterindividualiteten eller den kunstneriske skabelsesproces. Udviklingen »erweist sich als eine wichtige textspezifische Aussage, ja sogar als spezifische Qualität von Text schlechthin.«¹¹ Argumentationen bag dette synspunkt går hovedsagelig

Illustration 1: Et lille stykke tekst (øverste fire linjer) fra *Friedrich Hölderlin: Sämtliche Werke. Große Stuttgarter Ausgabe*, hrsgg. von Friedrich Beißner und Adolf Beck, til lejligheden monteret med det tilhørende variantapparat. Teksten er tredje strofe, dvs. versene 9-12, af den asklepiadæiske ode »Dichtermuth« (i en senere version kaldet »Blödigkeit«), i udgavens bd. II, 1951, s. 62. Variantapparatet er fra samme bind, s. 531 f. Apparatet omfatter fire af de i alt fem overleveringsbærere til denne første version af digtet: to egenhændige manuskripter (H2 og H3; teksten følger H1), en afskrift i fremmed hånd (h = trykms.) og et uautoriseret førstetryk (A1, 1826). I H3 mangler dog vort tekstudsnit. H2 opviser en sky af varianter, som Beißner forsøger at klare ved sit såkaldte trin- eller trappeapparat. Mest kompliceret er tilblivelsen af vers 9, hvor der udskilles tre genetiske trin (I-III). Det højst nummererede er det sidst skrevne og erstatter de(t) foregående. Denne regel gælder også inden for hvert af de tre trin, hvor arabertal markerer stadierne. Trin III bør altså læses: »still am Gestad in silberner«. Illustrationen er lånt fra Christian Janss' artikel: »Friedrich Hölderlins verker – en prøvesten for ulike utgavetyper«, i: Per Dahl, Johnny Kondrup og Karsten Kynde (red.): *Læsemåder. Udgavetyper og målgrupper*. Nordisk Netværk for Editionsfilologer. Skrifter, 6, Kbh. 2005, s. 101.

Denn, wie still am Gestad, oder in silberner
Fernhintönender Fluth, oder auf schweigenden
Wassertiefen der leichte
Schwimmer wandelt, so sind auch wir,

Lesarten der ersten Fassung (H^2, H^3, h, A^1)

H^2 enthält in den Versen 1–6 auch schon einige Varianten zur 3. Fassung
(Blödigkeit).

Überschrift: Dichtermuth. aus Dichter-Muth. h fehlt H^3

1–16: fehlt H^3

1 Sind denn dir aus: Bist denn du H^2 verwandt] verwandt, H^2 alle aus
allen H^2 dir nicht verwandt alle] darüber: dir nicht bekannt viele H^2
2 zum] *gestr. u. unterpunktet*; darüber, *gestr.*: im h Dienste] darüber die Num-
mer 2 H^2 die Parze] darüber die Nummer 1 H^2 2: über der ersten Hälfte
des Verses: Wandelst auf Wahrheit du H^2 unter der zweiten: nicht, wie auf
Teppichen? H^2 3 nur] (1) nur (2) doch (5) nur H^2 wandle] darüber:
(1) tritt nur (2) *vorgefügt*: mein Genius H^2 4 durch's] durchs H^2 Fort.
durch's] darüber: Baar ins H^2 5 dir,] dir H^2 geseegnet dir] darüber:
gelegen uns H^2 6 gewandt!] *Ausrufzeichen aus Komma* H^2 gewandt] reimt
über *gestr.* wandt H^2 6.7 denn Dich] darüber, *gestr.*: dich Denn H^2
7 Herz!] Herz, (aus w) H^2 9 Denn,] Denn H^2 Denn, h Dann, A^1
10 Fluth] Flut aus Fluth h

9–12: I: Denn wie drunten im Thal, oder den steigenden

Pfad an schauriger Kluft, oder in schweigender

(1) Wolken

(2) Wolke droben ein froher

Alpenwanderer, (1) gehen

(2) gehn auch wir H^2

II: 9 auf über *gestr.* den H^2 10 tosender über *gestr.* schauriger H^2

III: 9 still am (1) Gestat, (2) Gestad über: drunten im Thal H^2
in silberner] (1) im (2) in silberner H^2 10 Fernhintönender
Fluth,] (1) über dem Anfang der Fassung I: Oder mitten im an
linken Rand: (2) Hell (5) Fernelokender (4) Hochoaufwallender
(5) Woogenluftiger Fluth (6) Immertönender (7) Fernhin-
tönender Fluth, H^2 10.11 auf schweigenden Wassertiefen]
(1) in (a) schweigenden (a) Dunkeln (β) Blauen Tiefen drunten
(b) dämmernden (2) im Wassergewölk (5) in lu (4) auf (a)
schweigender (b) silberner Tiefe (5) auf schweigenden Wasser
Tiefen H^2 11 der leichte] der (1) muntre (2) *gestr. u. unter-*
punktet: leichte über: ein froher H^2 12 Schwimmer wandelt,
so sind über: Alpenwanderer, [gehn] H^2

ud på, at enhver tekst har en immanent bevægelse mod at indfange en førsproglig virkelighed eller realisere en hensigt – og denne bevægelse ytrer sig i stadig nye ændringer. Tekst er således et fænomen, der unddrager sig statisk fiksering.

Som Martens selv gør opmærksom på, får denne opfattelse vidtrækende konsekvenser for udgivelsen af tekster. Jeg parafraserer det centrale afsnit af hans artikel i nogle sætninger, der næsten har karakter af citat: For det første er det klart, at der tildeles tekstvariansen en central rolle i udgivelsen. For det andet følger, at ingen enkelt version kan gøre krav på prioritet. Begrænsningen til ét udviklingstrin, valget af en bestemt tekstgestalt inden for den totale udvikling, vil altid betyde en fortolkende fiksering. I den historisk-kritiske udgave skal den samlede tekstoverlevering foreligge og dokumenteres på passende vis, hvilket betyder, at det, der normalt betegnes som »apparatet«, får en central rolle. Apparatet bliver det centrum, hvorom alle andre dele af udgaven grupperer sig; ja, i yderste konsekvens betegner de tilhørende tekstbind, der indskrænker sig til én version af værket, kun en tilføjelse (»ein Superadditum«) til apparatets dokumentation af variansen. Ganske vist må Martens indrømme, at tekstudviklingens komplicerede karakter resulterer i variantapparater, der er svære at læse, og at man derfor har behov for en »klartekst«, dvs. en ederet tekst. Men det er kun en nødvendig indrømmelse til læseren.

Martens slutter det centrale afsnit med en betragtning, der resumerer historien og viser, at han forstår sig selv som fuldbyrdelsen af den udvikling, jeg har beskrevet:

Solange der Begriff Varianten-Apparat noch die Editionstechnik bestimmt, solange also der Verzeichnung der Textveränderungen noch eine rein additive Funktion zukommt und dieser Teil als Appendix zum edierten Klartext angelegt wird, ist die Lösung vom unangemessenen altphilologischen Vorbild nicht völlig vollzogen. Erst eine Umkehrung des traditionellen Verhältnisses Text – Apparat kann der hier im Ansatz entwickelten Texttheorie ihre editorisch vollgültige Entsprechung geben, wenn auch aus ökonomischen Gründen in den meisten Fällen dieses Ziel ein Idealbild bleiben und ein tragbarer Kompromiß gefunden werden muß.¹²

Martens konkluderer, at det optimale apparat til repræsentation af tekstdynamik er det synoptiske, der på samme tid tillader læseren at se den paradigmatiske forandringsrække og den syntagmatiske sammenhæng,

som hver forandring er indfattet i. Synopsen kombinerer enkeltstedsapparatets vertikale dimension med »lag-apparatets« horisontale.¹³ Imidlertid er det apparat, Martens selv præsenterer i slutningen af sin artikel, ikke synoptisk. Det adskiller de enkelte »tekstrin« og gør rede for de interne varianter på hvert trin. (Et tekstrin svarer omtrent til et tilblivelseslag, ofte også til en overleveringsbærer.) Forholdet mellem forskellige tekstrin redegøres der for i diskursiv form, evt. støttet af et stemma.¹⁴

I stedet blev det synoptiske apparat udviklet af Martens' nære kollega, Hans Zeller, i en udgave af Conrad Ferdinand Meyers *Sämtliche Werke* (1-15, 1958-86), som blev mønsterdannende for andre udgaver.¹⁵ Zellers apparat er dog ret enkelt, og i mange tilfælde vælger han at erstatte en sammenfattende synopse af en større håndskriftbestand med to eller tre mindre synopser, der hver sammenligner to overleveringsbærere.¹⁶ – Et langt mere gennemført og ambitiøst synoptisk apparat findes i den historisk-kritiske Klopstock-udgave, hvor Elisabeth Höpker-Herberg fx har udgivet *Messias* og sammenfattet 11 overleveringsbærere i en synopse¹⁷ (jf. illustration 2).

2. Critique génétique

Den genetiske kritik – *critique génétique* – er et fransk fænomen, knyttet til institutionen ITEM (Institut des Textes et Manuscrits Modernes). Historien begyndte i 1968, da den franske stiftelse til fremme af forskning, Centre National de la Recherche Scientifique, dannede en forskergruppe, der skulle undersøge Heinrich Heines efterladte manuskripter, som det franske nationalbibliotek havde købt. Gruppen, ledet af Louis Hay, udviklede sig til at blive kernen i et større forskningsprojekt, der i 1982 førte til dannelsen af det selvstændige institut ITEM. Instituttet blev en stor succes i en tid, hvor humanistisk forskning ellers var i defensiven, måske fordi det overtog en række traditionelt naturvidenskabelige træk: et stort forbrug af teknisk apparatur (til gennemlysning, mikroskopering osv.) og en arbejds måde opbygget i forskerteams. I dag er instituttet arbejdsplads for mere end 100 forskere.¹⁸

Den genetiske kritik beskæftiger sig med at fortolke – og undertiden udgive – manuskripter og varianter. Men det har man gjort, også i Frankrig, gennem hele 1900-tallet, så hvordan adskiller den genetiske kritik sig fra traditionel filologisk manuskriptforskning? Selv lægger de fleste

Erster Gesang

Übersicht über die synoptisierten Zeugen
(Über textkritischen Bewertung der Zeugen vgl. Werke IV, Bd 1): Textwiedergabe, Synopse, Textgrundlage.)

K1	Z 672-704	Autoreigene Wiederschrift von 1747
A1	Z 1-721	Erster Druck (D1) in den "Bremer Beiträgen", 1748: Erster Gesang
A2	Z 1-721	Quartdruck (D5) der Ausgabe "Halle 1751": Erster Gesang
D6	Z 637	Corrigenda-Liste zu A2 (D4)
A3	Z 1-721	"Kopenhagener Ausgabe", Bd I (D7), 1755: Erster Gesang
Ha	Z 1-721	Handexemplar der "Kopenhagener Ausgabe" (A3) mit Zwischenfassungen: Arbeitsunterlage
Hb	Z 1-721	Handexemplar der "Kopenhagener Ausgabe" (A3) mit Zwischenfassungen: Arbeitsunterlage
A4	Z 1-721	Quartdruck (D19) der "Altonauer Ausgabe", 1790: Erster Gesang
Hc	Z 1-721	Handexemplar der "Altonauer Ausgabe" (A4) mit Zwischenfassungen: Arbeitsunterlage
Hd	Z 1-721	Handexemplar der "Altonauer Ausgabe" (A4), Druckvorlage der "Göschenausgabe" (A5)
A5	Z 1-721	Foliodruck (D23) der "Göschenausgabe", 1799: Erster Gesang

A1 A2 A3 Ha Hb A4 Hc Hd A5

1	A1 A2 A3 A4 A5	Sing , unsterbliche Seele , der sündigen Menschen Erlösung ,
2	A1 A2 A3 HaHd.2) HbHd.2) HcHd.2) A4 A5	Die der Messias auf Erden in seiner Menschheit vollendet , ^ auf = = [Erde] der Mittler! = - "Medias auf Erden" = =
3	A1 A2 A3 A4 Hc Hd A5	Und durch die er Adams Geschlechte die Liebe der Gottheit "Geschlecht zu der
4	A1 A2 A3 HaHd.2) HbHd.2) A4 HcHd.1) HcHd.1) HcHd.1) HcHd.1) HcHd.1) HcHd.2) HcHd.3) Hd A5	Mit dem Blute des heiligen Bundes von neuem geschenkt hat , "hat wiederggeben = 1 "von neuem geschenkt hat . [] [Blut] = = = [Blut] [Mit dem Blut] des heiligen Bundes [von neuem geschenkt hat .] "Hier und droben die Guten beseligend , wieder erlcht hat ." Leidend , getödtet , [dann] verherrlicht , wieder erlcht hat . und
5	A1 A2 A3 A4 A5	Also geschah des Ewigen Wille . Vergebens erhob sich
6	A1 A2 A3 HaHd.1) HaHd.2) HbHd.2) A4 HcHd.2) Hd A5	Satan wider den görtlichen Sohn ; umsonst stand Judäa [Judäa] "Juda gegen

H(K.1, S.1): Zwei Überarbeitungsstadien im Textbereich I 2-75, deren relative Chronologie an der Variationsfolge in Z 6 zu erkennen ist.
H(K.1, S.1): Zwei Überarbeitungsstadien im Textbereich I 2-139, deren relative Chronologie an der Variationsfolge in Z 11 zu erkennen ist.
H(K.1, S.1, S.1): Drei Überarbeitungsstadien im Textbereich I 2-22, deren relative Chronologie an der Variationsfolge in Z 4 zu erkennen ist.
2 (Z.1) Hc: Ersatzvariante durch Tilgung des ersten Textes in der Grundschicht des Zeugen (=A3).
4 (Z.1) Ha: Ersatzvariante aus der Grundschicht des Zeugen (=A1) durch Tilgung der Alternativvariante 2.2.
4 (Z.4) Hc: Tilgung der Ersatzvariante durch Streichung des Einweisungszeichens.
4 (Z.5) Hc: Ansatz zur Änderung durch Umstellung des Einweisungszeichens der Ersatzvariante 2.4.
4 (Z.6) Hc: Aus der Grundschicht des Zeugen (=A1); des heiligen bis hat.

genetikere (som skolens tilhængere kalder sig)¹⁹ vægt på, at de ikke tilhører den filologiske tradition, der i Frankrig ansås for at være udlevet og overvundet omkring 1970. De ser sig i stedet som efterkommere af den strukturalistiske og poststrukturalistiske litteraturvidenskab. Det giver sig til kende på i hvert fald tre måder: 1) i holdningen til forfatteren; 2) i holdningen til tekstens teleologi; 3) i holdningen til det at udgive.

1. Den traditionelle manuskriptforskning hvilede i en psykologisk-biografisk forståelseshorisont og drev sine studier for at bidrage til at begribe enten den litterære skabelsesproces som sådan eller den individuelle forfatters måde at digte på. I modsætning hertil tænker den moderne tekstgenetik strukturelt og koncentrerer sig om tekstens eller skriftens udvikling. Den genetiske kritik er a-psykologisk og anti-biografisk; den har for så vidt indoptaget strukturalismens (eller Roland Barthes') idé om forfatterens død.²⁰

2. Ligesom den traditionelle manuskriptforskning var indstillet på at forstå forfatteren, var den orienteret efter hans intention; den forfulgte så at sige hans tankeretning fra den første idé eller det første udkast frem mod det færdige værk. Det betød også, at dens vurdering af tilblivelsesvarianterne blev hierarkisk. Men den franske tekstgenetik fornægter værkets teleologi og dermed også en hierarkisk ordning af varianterne.²¹ Den tekst, som forfatteren har fundet værdig til udgivelse, er ikke bedre end de tekster, som historisk ligger forud for den; eller sagt med genetikernes egne termer: Teksten er ikke bedre end præteksten eller »l'avant-texte« (det sidste begreb blev introduceret af Jean Bellemin-Noël i 1972). For den genetiske kritik sameksisterer de tekstlige stadier bare. Man mærker her præg af poststrukturalistiske ideer om teksten som et »netværk«

Illustration 2: Det synoptiske variantapparat i den historisk-kritiske udgave af *Friedrich Gottlieb Klopstock: Werke und Briefe*. Her er det apparatet til 1. sang af *Messias*, vers 1-6, hvor udgiveren, Elisabeth Höpker-Herberg, har sammenfattet ni overleveringsbærere i en synopse (Abteilung *Werke*, bd. IV,4, 1984, s. 2-3). Øverst en liste over overleveringsbærere, som viser, at apparatet totalt spænder over 11 bærere. Af disse er nogle adskilt i flere trin, afhængigt af hvor mange revisionslag eller gennemgående hænder der kan skelnes i håndskriften (se fx bæreren Hc, der i vers 4 er fordelt på tre hænder, H.1, H.2 og H.3). For disse hænders omfang og relative kronologi redegøres der i første afdeling af det supplerende apparat på sidefoden. I anden afdeling meddeles øvrige, lokale iagttagelser, som ikke kan optages i hovedapparatet. – Pilene mellem vers 3 og 4 indikerer, at ændringernes meningssammenhæng griber ud over det enkelte vers. For så vidt som man er i stand til at afkode denne synopse, muliggør den en læsning af *Messias* uafhængigt af nogen ederet tekstversion.

(igen Roland Barthes) eller et »metodisk felt«, der inddrager tekstens egen fortid og følgelig strækker sig frem og tilbage mellem tekst og »avant-texte«. ²² Man mærker også en påvirkning fra Derridas teorier om skriften og betydningen, der skrider eller spreder sig polymorft til alle sider. Den genetiske kritiks ambition er den modsatte af at fastlægge betydning; den vil netop åbne teksten ved hjælp af præteksten, opløse den i utalte potentielle fortolkninger.

3. Det blev før sagt, at den genetiske kritik fortolker og undertiden udgiver manuskripter og varianter. »Undertiden«, fordi der i den genetiske kritik råder en udbredt skepsis over for den traditionelle kritiske udgave. Nogle radikale genetikere afviser simpelthen at foranstalte kritiske udgaver, fordi variantapparater er uegnede til at repræsentere værkets tidslige aspekt. Med et udtryk af Louis Hay taler de om tekstens »tredje dimension«, som altså er tiden (idet de to første dimensioner må være rummets horisontale og vertikale retning).

Genetikernes kritik af den traditionelle udgavetype er et element i deres opgør med den filologiske tradition. Her skal man dog være opmærksom på, at udgangspunktet for deres kritik er den udgavetype, som nyfilologien arvede fra den klassiske filologi, dvs. en udgave, som består af en etableret tekst og et påhæftet, evt. lemmatiseret variantapparat. ²³ At et sådant variantapparat er uegnet til at meddele genetisk materiale, altså tilblivelsesvarianter, kan man kun være enig i. De versioner af værket, som ligger forud for hovedteksten, fremtræder atomiseret, og det er vanskeligt eller umuligt at studere sammenhængen mellem flere, simultane ændringer. For så vidt ligger de franske genetikere blot på linje med de, især tyske, nyfilologer, der i løbet af 1900-tallet har udviklet apparater til gengivelse af forandring og vækst i sammenhængende tekstpartier – Friedrich Beißner, Gunter Martens, Hans Zeller m.fl.

Man skulle umiddelbart tro, at genetikerne, ligesom Gunter Martens, ville anse det synoptiske apparat for at være ideelt til gengivelse af tilblivelsesvarianter. Men det er ikke uden videre tilfældet. Den tidligere direktør for ITEM, Almuth Grésillon, fastslår, at en genetisk udgave i Frankrig ikke er synoptisk, men én, der giver en diplomatarisk transskription af alle håndskrifter i »avant-teksten«. ²⁴ Hendes foretrukne udgavetype gengiver på hvert opslag dels en faksimile af en håndskriftside, dels en transskription af samme side, der ikke tyder ændringerne genetisk, men gengiver dem positionelt eller »topografisk«, hvor de står (jf. illustration 3). – Det virker påfaldende uambitøst sammenlignet med tysk standard, især med det synoptiske apparat fra Klopstock-udgaven. ²⁵

Hvis man skal tyde det positivt, at de genetiske udgaver i bogform ikke er synoptiske, kan man måske erindre om, at de eksempler, man har set på synoptiske apparater i trykt form, ikke er egnede til at overbevise om, at de repræsenterer fænomenet tekststilblivelse. De virker stive og svært overskuelige, besat med tal, sigler, klammer og symboler. Desuden er det begrænset, hvor stor varians den trykte synopse kan redegøre for; kompositionelle forandringer bryder straks med dens system, der bygger på linjeparallelisering. Løsningen ligger givetvis i edb-teknikken. Computeren synes at være det ideelle redskab til at skabe synoptiske apparater. Den tillader brugeren på én gang at arbejde med sammenhængende tekster og med flere (endog mange) tekstlag; den kan udstyres med raffinerede værktøjer til sammenligning, som fremhæver variansen mellem lagene; og kompositionelle forandringer kan man tage højde for ved at indsætte *links* mellem de tekststeder, der bytter plads fra lag til lag. Måske er computeren derfor ved at gøre skellet mellem den kritiske udgave og det genetiske tekstarkiv forældet. Det er også, hvad man får indtryk af, når man læser Almuth Grésillon. Da hun kommer til edb-teknikkens muligheder, fremhæver hun hypertextstudgavens »infrastruktur« som en slags net, der tillader brugeren at søge efter sammenhænge, »soit syntagmatiquement, en suivant le fil du texte, soit paradigmatiquement, en appelant toutes les reformulations successives d'une même unité de contenu«.²⁶ Det er en formulering, der lader forstå, at den nævnte infrastruktur er synoptisk.

I samme retning peger det, når svejtseren Laurent Jenny, der ganske vist er anti-genetiker, beskriver den genetiske kritiks ideale udgave således:

Obviously, a complete genetic edition (which is materially impossible in the medium of paper) should be both »horizontal« (taking into account a complete stratum of the elaboration of the text (...)) and »vertical« (at every moment in the text, producing all the pre-

Illustration 3: Et opslag med manuskriptfaksimile og diplomatarisk transskription. Det drejer sig om et blad af Gustave Flaubert: *L'Éducation sentimentale* (BNF, nafr. 17611, fol. 66; transskriberet af Éric Le Calvez). Transskriptionen gengiver omhyggeligt varianternes position, men tyder dem ikke genetisk, jf. sigellisten under transskriptionen, hvis væsentligste tolkningskategorier er »slettet« og »tilføjet«. Illustrationen, der ikke stammer fra nogen konkret udgave, men skal eksemplificere den genetiske kritiks foretrukne udgivelsesmåde, er lånt fra Almuth Grésillon: *Éléments de critique génétique. Lire les manuscrits modernes*, Presses Universitaires de France, Paris 1994, s. 124 f.

→

3.

une [s'empresse ou] femme de couleur tenant dans ses bras une petite fille de deux ans vient lui parler. c'est sa femme de chambre Fr écoute avec ardeur le son de sa voix. & ses paroles indignifiées
voix de ses lèvres.

à l'avant [De a] un monsieur trapu, à cheveux frisés bottes en cuir de Russie soustachés, air un peu dentiste & Cabot; fume une pipe à bout d'ambre [a] blague avec les
service de chambre)

Matelets & se fait abriter - Fr se sent pc lui de la
(l'histoire) & se casse

sympathie, on fume ensemble, c'est le sieur Knout marchand de bronze & de tableaux beaux. restaurant, proprié & directeur des
(ce n'est pas son)

arts ronds- il s'éloie! Fr. *monstrueux de paroles. (ce sont de beaux)*

Fr. roulant près de M^e = qu'on s'occ. [M] de jouer dans la chambre - soleil sur sa figure à travers les stores bleus absorption instinctive au bruit des palattes de la vapeur & des deux harpes. - le bateau s'écrite. il faut s'en aller
(est étrange).

De Naterens à Rogent, il ramène ce qu'il vient de voir. M^e sera restée dans le type de la littérature de l'époque [il] il s'en déclare amoureux, & se reconnaît une p^{te} passion.

(II.)

l'ennui du retour est compensé par la joie de revoir son
voix)

son ami Deslauriers [qui doit venir un jour] à Rogent lui faire une visite. &
est [deux] ou trois)

à [montrer cela d'abord (après le dialogue) & comment. Desl en souffre car] beaucoup de Navaises choses de son Caractère - distanciation & dureté] dérivent des contraintes de s'a j'on enfance
est chose

D Deslauriers [p^{te} maigre, avec de p^{tes} piéts & de p^{tes} mains. - [a] des lunettes [est clair d'a] plus âgé que Fr de trois ans. [est clair d'j'avoue à trop] c'est [de] l'Elis d'au
(ancien officier de l'empire, très brave & p^{te} p^{te} qui a une petite place & est successeur des hommes). (la nécessité

l'a forcé de se pas fixer ses études. [s'arrête toujours.]
(il est républicain [de] [couleur jacobine]. admire Robespierre & Armand Carrel, nourrit une p^{te} ambition. [très laborieux]. épou, beaucoup d'glèbe & cependant jovial, d'une santé saine & robuste nature de charlatan & de déserte. Mais ici au début il est préoccupé de métaphysique. (Pierre Leroux) (l'us - Fr est le dernier des romantiques.) (Deslaur le dernier des penseurs).

est venu à pied de Marseille le Malier pr voir Frédéric C
(cette partie de son père puis sonne approcher.)

Notre avons adopté un code de transcriptions diplomatiques, qui respectent exactement la disposition du texte dans le manuscrit, tout comme la ponctuation et l'orthographe finalistes de Flaubert.

Les signes sont ainsi réduits au minimum, ce qui accénue la lisibilité de la transcription:

[.....]: passage supprimé

[italique]: passage ajouté

[.....]: passage ajouté dans l'interligne, et se profile sur le passage supprimé

[/], [..], [..]: signe de ponctuation ajouté

[.....]: crochets insérés par Flaubert quand il souhaite supprimer tel mot, tel passage, sans pour autant les restaurer immédiatement

~~læs følgende~~ første årsberetning om Danmarks nye stats-
 retterlige forfatning. Det er en fremadskridende
 retterlig udvikling, som her ses, og som gælder for alle
 i Danmark boende med undtagelse af de udenlandske
 statsløse, og som er en forudsætning for alle

Oplysning om formen for
 lovgivning. - om den
 politiske form. - om den
 økonomiske og retterlige
 udvikling.

II.

De afslutningsord i de
 følgende beretninger
 - om de afslutningsord i de
 følgende beretninger

Om de afslutningsord i de
 følgende beretninger

betragtes som et vigtigt skridt i udviklingen af den
 danske retterlige forfatning. Det er en fremadskridende
 retterlig udvikling, som her ses, og som gælder for alle
 i Danmark boende med undtagelse af de udenlandske
 statsløse, og som er en forudsætning for alle

For at sikre den retterlige forfatning, og for at sikre
 den økonomiske og retterlige udvikling, er det nødvendigt
 at sikre den retterlige forfatning, og for at sikre den
 økonomiske og retterlige udvikling, er det nødvendigt

Om de afslutningsord i de
 følgende beretninger
 Om de afslutningsord i de
 følgende beretninger

Om de afslutningsord i de
 følgende beretninger

Om de afslutningsord i de
 følgende beretninger

textual strata from the most embryonic to the most complete (...), thereby constituting an »open book« in which the very process of its genesis emerges at the same time that the form becomes fixed.²⁷

Netop den form for udgave, som her beskrives, svarer til, hvad man på dansk forsøger at skabe i *Søren Kierkegaards Skrifter* (1997 ff.). Det er en hybrid-udgave, hvis elektroniske version, som er under udarbejdelse i forlængelse af bogversionen, vil knytte et altomfattende, synoptisk apparat til de færdige værkers tekst. Apparatet skal tillade brugeren på én gang at læse ethvert lag i et givet værks tilblivelsesproces horisontalt, fra ende til anden, og at arbejde sig vertikalt ned igennem samtlige lag ved et givet tekststed. Dette apparat knytter man altså til en kritisk ederet læsetekst, som svarer til den trykte udgave, hvilket en radikal genetiker næppe ville gøre. Men det er dog tankevækkende, at man i én og samme udgave forener den traditionelle kritiske udgave og den genetiske kritiks idealudgave.

Med risiko for at underbetone det originale og nybrydende i den genetiske kritik vil jeg tilføje, at også på de andre punkter, hvor genetikerne hævder deres særstatus og deres brud med den filologiske tradition, er de mere i overensstemmelse med den generelle udvikling, end de vil vide af. Deres a-psykologiske og anti-biografiske holdning til det genetiske studium modsvarer vel af den udvikling, der er foregået i den tyske (og skandinaviske) editionsfilologi, hvor perspektivet er flyttet fra skabelsesprocessens eller digterens psykologi til teksten eller værket som et dynamisk fænomen. Skønt forandringen har fået en særlig militant karakter i det strukturalistiske Frankrig, er den synlig også i andre lande. Lad mig nøjes med at minde om Gunter Martens' artikel »Textdynamik und Edition«, der også er et opgør med det psykologisk-biografiske perspektiv på tekstforandring. Martens siger, at en henvisning til forfatterens skabende individualitet ikke længere er nok til at begrunde variantapparatets indretning. For en konsekvent historisk-hermeneutisk tilgang kan forandringer i et værk ikke forklares blot som udtryk for kunstnerisk produktivitet. Værkets udvikling gennem varierte stadier må anerkendes som et faktum, der repræsenterer selve tekstens væsen som dynamisk fænomen.²⁸

Også genetikerens afvisende holdning til værkets teleologi og dermed til den hierarkiske orden af varianterne genkalder en diskussion, som har været ført i tysk editionsfilologi efter anden verdenskrig, især i tilknytning til Friedrich Beißners Stuttgarter-udgave af Hölderlins værker

(1943-85). Beißners variantapparat blev hurtigt kritiseret for, at det anskuede varianterne under et teleologisk perspektiv og indordnede dem i en udviklingsproces frem mod det færdige værk. De varianter, der ikke tilhørte tekstens sidste udviklingstrin, blev meddelt uden kontekst og på en måde, så man ikke kunne rekonstruere ordlyden i den tidligere version.²⁹ Presset af kritikken måtte Beißner indrømme, at hans apparat kun tillod læseren at danne sig et billede af værkets »ideale vækst«, ikke af den »reale«. Men netop kritikernes insisteren på, at hvert tilblivelsestrin skulle indgå i apparatet i sin egen ret, betegnede en anti-teleologisk og anti-hierarkisk holdning, som siden har sat sig grundigt igennem. Igen kan man minde om Gunter Martens' artikel, hvor det pointeres, at alle versioner af et værk har samme rang og ingen bør subnumereres under andre. Eller man kan citere Bodo Plachtas sammenfatning af, hvordan tysk editionsfilologi har udviklet sig i sidste halvdel af 1900-tallet: »the understanding of textual genesis as such has changed. The genetic apparatus no longer reconstructs the 'growing' of a text to a state of perfection, but at the most documents stages of the development of a text which is 'open' in principle and reached a final state at some time«. ³⁰

Jeg har som sagt nok underbetonet det nye, det innovative i den genetiske kritik for at påpege, hvor den stemmer overens med udviklingen uden for Frankrig. Dette nye er da især koncentrationen om teksten (eller værket) som tilblivelse, produktion, bevægelse, potentialitet. Antoine Compagnon siger det således: Tekstgenetikens fokus er »the dynamic process of writing and textual production (...) its ultimate goal is to reconstruct, by examining notebooks, autographs, typescripts and proofs, the mechanisms of textual production through the movement of writing«. ³¹ Pierre-Marc de Biasi siger det mere poetisk: Teksten »ne vit que par la mémoire vive de sa propre écriture«. ³²

Men hvis dette skal være andet og mere end den koncentration om tekstens »dynamik«, som vi har mødt i den nyere tyske editionsfilologi, må man spørge, om dette andet overhovedet er tilgængeligt for videnskabelig udforskning. I hvilket omfang kan studiet af det bevarede manuskript give adgang til en teksts tilblivelse? Er manuskriptet andet end tilblivelssens redskab eller produkt, en afskudt ham, hvorudfra man håber at kunne genskabe den levende slange? Kan manuskripter åbenbare andet end illusionen om en tilblivelse? ³³ Er genetikernes dyrkelse af manuskriptene m.a.o. et udtryk for et stykke tilblivelsesmetafysik, en romantisk søgen efter en oprindelse, som ikke kan gribes? Et egentligt svar kan ikke gives her. Men indtrykket af, at det forholder sig sådan, bestyrkes,

når genetikerne viser tilbøjelighed til at betragte præteksten som stedet for alt, hvad der er godt: frihed, frugtbarhed, lysten og det ubevidste. I præteksten finder de gerne en tilstand af semantisk rigdom og vildskab, som uvægerlig indskrænkes ved den tekstlige strukturering.³⁴

3. New Philology

Hvor den genetiske kritik udspringer af en beskæftigelse med moderne forfattere – især Flaubert, Valéry, Zola og Maupassant – er *New Philology* opstået inden for middelalderfilologien. Det skete omkring 1990. Et afgørende incitament var franskmænden Bernard Cerquiglinis essay *Éloge de la variante* (1989), der med inspiration fra Michel Foucault hævdede, at det litterære værk i middelalderen var en variabel. Der fandtes ikke stabile værker, kun varians. Cerquiglinis tanker blev ført videre året efter (1990) i et nummer af tidsskriftet *Speculum*, udgivet af The Medieval Academy of America, med temaet »The New Philology«. Emnet var foreslået af Stephen G. Nichols, der også skrev fløjartiklen og udpegede de øvrige skribenter. To år forinden (1988) havde Nichols været medudgiver af et samlebind med titlen *New Medievalism*. I *Speculum* brugte han termen *New Philology* i samme betydning som *New Medievalism*. Nichols, der i dag er professor ved Johns Hopkins University i Baltimore, regnes for retningens hovedmand. I øvrigt taler han nu helst om *material philology*.

Nichols definerer materialfilologien som et postmoderne fænomen,³⁵ og heri ligger en parallel til den genetiske kritik, der forstod sig selv som poststrukturalistisk. De to retninger er også langthen fælles – og i øvrigt fælles med nyfilologien – om at reagere mod den samme filologiske tradition: den lachmannske, der overførte de klassiske filologiske principper på yngre materiale, hvor de ikke hører hjemme.

Kritikken af Lachmanns metode er dog en anden fra materialfilologiens side, idet middelalderfilologen sjældent har at gøre med tilblivelsesvarianter som nyfilologen og den genetiske kritiker. Ligesom den klassiske filolog arbejder middelalderfilologen normalt med overleveringsvarianter i håndskriftform. Men Lachmanns fejl bestod i at overføre de relativt simple og retlinede overleveringsforhold, som man kender fra det græske og romerske materiale, til et middelalderligt tysk, hvis overleveringsforhold er langt mere komplicerede, fordi teksterne er præget af

kontamination, sammenblanding.³⁶ I det middelalderlige materiale er det derfor uhyre meget vanskeligere, om ikke umuligt, at foretage den operation, som hele Lachmanns kritik går ud på: at sigte den samlede overlevering med henblik på at rekonstruere arketypen.

De middelalderlige manuskripter indeholder en overflod af varianter, som for Lachmann-traditionen repræsenterer en uorden, og som dens udgaver forsøger at bemestre i deres forsøg på at komme så nær den tabte original som muligt. Men denne originalfiksering er ifølge materialfilologien idealistisk og miskender realiteten i den middelalderlige kultur: Den såkaldte uorden var netop datidens norm, og materialfilologien ønsker at genindsætte variansen i sin ret. Det er et projekt med flere dimensioner.

For det første indebærer det en respekt for den tekst, som findes i det enkelte håndskrift; man opgiver altså ambitionen om at rekonstruere en arketype og udgiver i stedet de konkrete manuskripter. Nogle udgivere renoncerer også på at emendere grundteksten og nøjes med at udpege formentlige fejl i kommentaren. Dog er der vistnok ingen materialfilologer, som nægter at udgive, sådan som radikale genetikere gør.³⁷

For det andet (og her er årsagen til, at man taler om materialfilologi) indebærer det en respekt for selve håndskriftet i dets egenskab af fysisk artefakt. Håndskriftet betragtes ikke som en passiv formidler eller transportør af tekst, men som et mødested for flere forskellige sprog, hvoraf teksten kun er ét. Andre er illustrationer, initialer, farvede rubrikker og glosser, for slet ikke at tale om kompositionen af et håndskrift med flere forskellige tekster, der kan bringes i dialog med hinanden. Denne opmærksomhed over for håndskriftet og dets ikke-tekstlige aspekter er med til at »kontekstualisere« teksten, og materialfilologerne mener, at de hermed overskrider den traditionelle tekstkritik.³⁸

Når det ovenfor blev sagt, at materialfilologien (ligesom den genetiske kritik og den tyske nyfilologi) reagerede mod den lachmannske tradition, var det rigtigt, men ikke tilstrækkeligt. Det fremgår, hvis man et øjeblik ser på materialfilologiens holdning til traditionen for at udgive efter »best manuscript«-metoden. Det er den, der behersker nordisk middelalderfilologi, men traditionen er også kendt på kontinentet, hvor den blev introduceret af franskmændene Joseph Bédier i årene 1913-28, netop i et opgør med Lachmann.

Når Bédier ikke finder nåde for materialfilologernes øjne, skyldes det, at han i sit fokus på det bedste af de overleverede manuskripter var lige så privilegerende og originalitetsfikseret som Lachmann. Bédier behandlede det bedste (og derfor udgivelsesværdige) manuskript, som var det et

originalmanuskript fra en moderne forfatters hånd, mens varianter fra øvrige manuskripter blev behandlet som afskriverfejl.³⁹ Der lå altså i hans metode ingen respekt, hverken for variansen som tekstuelte fænomen eller for håndskrifterne som artefakter.

Det fænomen, som materialfilologien dybest set kritiserer, er dyrkelsen af originalen eller den privilegerede tekst, hvad enten i skikkelse af arketyper eller det bedste manuskript. Denne originaldyrkelse er et *moderne* fænomen, et produkt af 1800-tallet, og reflekterer den situation, som opstod, da bogtrykkerkunsten blev så præcis og mekaniseret, at teksten, der forlod trykpressen, kunne anses for stabil. Kun en stabil tekst kan samtidig anses for det definitive udtryk for forfatterens vilje, dvs. for autoriseret eller original. Første kapitel af Bernard Cerquiglinis førnævnte bog (*Éloge de la variante*) er netop en bog- og mentalitetshistorisk argumentation for, at begreberne forfatter, autorisation, intention og stabil tekst er indbyrdes afhængige og opstår omkring år 1800, hovedsagelig som et resultat af trykkekunstens perfektion.⁴⁰ I den forbindelse er det værd at bemærke, at Cerquiglini bruger de tekstgenetiske centralbegreber, da han karakteriserer forfatterautorisationens betydning for værket. Det er forfatterens trykkeitilladelse, der fra og med begyndelsen af 1800-tallet skiller »l'avant-texte« fra teksten, tilblivelsen fra det færdige værk. Cerquiglini taler også om de moderne korrekturark, der sendes ud af trykkeriet, hjem til forfatteren, som vandskellet mellem avant-texte og tekst.⁴¹ Materialfilologien har m.a.o. rødder i den genetiske kritiks tanke-gods.

Det er altså den moderne forestilling om teksten som en stabil størrelse og som *nogens* tekst, der anfægtes af materialfilologien. Og det er en forestilling, der svarer til materialesituationen inden for nyfilologien, der som før sagt arbejder med forfatterskaber efter bogtrykkerkunstens opfindelse, og for hvilken en original typisk er en trykt bog, skrevet af en bestemt ophavsmand. Lachmanns forseelse bestod i, at han ubevidst projicerede denne tidstypiske, moderne forestilling tilbage på et materiale, hvor den ikke hørte hjemme. Det samme gjorde Bédier, deres forskelle til trods.

Det interessante er imidlertid, at der også inden for den tyske nyfilologi er foregået et opgør med forestillingen om den stabile tekst – et opgør, som ligeledes har betonet variansen (her: tilblivelsesvariansen), men uden af den grund at opgive eller bare udfordre ideen om, at teksten har en ophavsmand. Heller ikke det mere radikaliserede opgør med tekstens stabilitet, som er foretaget af den genetiske kritik, anfægter (vistnok) grundlæggende relationen mellem forfatter og tekst. Bag den strukturali-

stisk inspirerede tale om forfatterens død ligger et opgør med den genetiske biografisme, men mig bekendt ikke med forestillingen om, at præteksten såvel som teksten har en ophavsmand.

Materialfilologiens hovedmænd er som nævnt af den opfattelse, at de med deres interesse for den materielle tekstbærer overskrider traditionel tekstkritik, og mener ligefrem, at denne interesse er noget særligt for studiet af en manuskriptbåren kultur (altså i dette tilfælde middelalderfilologien). Det er et synspunkt, som kan betvivles, idet netop interessen for manuskriptet som artefakt gør materialfilologien beslægtet med den analytiske bibliografi. Bibliografien betoner præcis de materielle aspekter af den trykte bog, som materialfilologien betoner ved det middelalderlige håndskrift: for det første variansen fra andre eksemplarer af samme tekst (her den interne varians, betinget af typografiske fejl, rettelser i løbet af trykkeprocessen, kartoner eller cancellancer, dvs. indklæbede blade med nytrykt tekst til erstatning af udskårne blade, osv.). For det andet samspillet mellem tekst og udstyrelse (format, layout, typografi, evt. illustrationer, papirkvalitet m.v.). Endelig samspillet mellem tekst og paratekst (titelblade, indholdsfortegnelser, noter, forlagsreklamer osv.).

For så vidt repræsenterer bibliografien et internt opgør med netop den »modernistiske« forestilling om teksten, som har præget filologien siden Lachmann. Forestillingen knyttede sig til den trykte bog, der – med Stephen Nichols' kritiske ord – »purported to provide a universal representation of the work, rather than one discrete textual form among many.«⁴² Men det er netop denne prætention eller påstand, som bibliografien systematisk arbejder for at nedbryde. I det omfang bibliografien er blevet en del af nyfilologien, har filologien selv taget det opgør med den moderne forestilling om den trykte tekst som en abstrakt og stabil størrelse, som materialfilologien ellers kan inspirere til. Det er først og fremmest sket i England og USA, mens bibliografien kun langsomt sætter sig igennem på det europæiske kontinent. I Holland skete der et fremstød i 1960'erne og i Tyskland ét i 1970'erne, hvilket reflekteres af, at bibliografien er integreret i de seneste editionsfilologiske håndbøger fra disse lande: Marita Mathijsens *Naar de letter* (2. udg. 1997) og Bodo Plachtas *Editionswissenschaft* (1997).⁴³ I Norden har bibliografien hovedsagelig fundet gennemslag i Sverige.

Den træghed eller modstand, som bibliografien har mødt på kontinentet, specielt i Tyskland, hænger formentlig sammen med, at den længe i den angelsaksiske verden var forbundet med copy text-teorien. Denne

teori, der fik sit kritiske manifest i Walter Greys essay »The Rationale of Copy-Text« (1950), udnyttede bibliografiens forskningsresultater til at etablere en tekst, der blander varianter fra forskellige versioner i forsøget på at ramme forfatterens intenderede værk.⁴⁴ En sådan blandingstekst er et fænomen, der betragtes med ubehag i tysk editionsfilologi. Copy text-teorien, repræsenteret af Greg, Fredson Bowers og G. Thomas Tanselle, herskede uindskrænket frem til 1970'erne og var endnu omkring 1990 dominerende i angelsaksisk tekstkritik. Men i den seneste menneskealder har den mødt modstand fra en fremvoksende sociologisk tekstkritik, repræsenteret af Donald McKenzie, Philip Gaskell og Jerome McGann.

Egentlig var der noget selvmodsigende i alliancen mellem den analytiske bibliografi og copy text-teorien. Hvor bibliografien i sit fokus er materialistisk, er copy text-teorien idealistisk i sin søgen efter den rene, af sætterhænder ubesmittede tekst. Det forekommer, som om bibliografiens resultater ville kunne udnyttes bedre inden for den tekstsociologiske tradition, og efterhånden som det sker, vil den kontinentale, især tyske, modstand mod bibliografien formentlig også forsvinde.

4. Sammenfattende

Der er afgørende lighedstræk imellem den franske genetiske kritik og den nye materialfilologi. De forstår sig begge som *postmoderne* og retter sig mod den »modernistiske« filologi, der betonede den stabile, fikserede tekst, det færdige værk, på bekostning af varianterne.

Materialfilologien har rødder i den genetiske kritik; Bernard Cerquiglini, der blev inspirator for *New Philology*, taler ud fra en fransk, genetisk tankegang. Formentlig derfor er de to retninger fælles om at anskue den modernistiske filologi som et barn af 1800-tallets mentalitet og situation på bogfremstillingens område. Det var den situation, hvor man efter århundreders anstrengelser havde udviklet teknikken til en sådan perfektion, at hvad der forlod trykpressen, var stabilt og uendelig reproducerbart. Dermed blev der institueret et skel mellem teksten og præteksten, som fik alt for stor vægt. Set fra den genetiske kritiks side blev præteksten underbetonet og fortrængt til fordel for den autoriserede, trykte tekst. Set fra materialfilologiens side blev det modernistiske tekst-ideal universaliseret og projiceret tilbage på et højvariant materiale (middelalderens håndskrifter), hvor det ikke hørte hjemme.

De betoner følgelig begge det åbne og ustabile, det dynamiske og variable, på bekostning af den stabile tekst. De gør begge op med den historisk-kritiske udgave, ja overhovedet med den traditionelle udgave, der består af en etableret tekst med tilknyttet variantapparat.

Men herfra går de i hver sin retning: Mens den genetiske kritik er et »ægte« nyfilologisk fænomen, der har tilblivelsesvarianter som sit centralområde, må *The New Philology* i kraft af sit materiale koncentrere sig om overleveringsvarianterne. I det nyfilologiske perspektiv må materialfilologiens indsigter eller prioriteringer »oversættes« til analytisk bibliografi for at kunne frugtbargøres.

Jeg brugte indledningsvis nogle sider på at opridse udviklingen af den tyske nyfilologi i løbet af 1900-tallet. Det skete bl.a. for at give de postmoderne strømninger en baggrund. En hensigt hermed var at vise, at nyfilologien faktisk selv, i takt med at den har frigjort sig fra sit klassisk-filologiske forbillede, har udviklet sig i en retning, der imødekommer de postmoderne krav. Også den tyske nyfilologi har gjort op med den traditionelle udgaves betoning af teksten på bekostning af varianterne; ja, siden 1970'erne har den i hvert fald teoretisk vendt forholdet mellem tekst og variantapparat på hovedet. Repræsentation af genese og tekstdynamik (vel at mærke uden teleologiske bindinger til slutteksten) er blevet de centrale opgaver, hvorimod tekstetablering betragtes som en nødvendig koncession til læseren.

Også det materielle aspekt af nyfilologien er i stigende grad blevet anerkendt og udforsket. Selv om det går langsomt, er materialfilologiens modstykke inden for nyfilologien, den analytiske bibliografi, på vej frem.

Det er ikke let at afgøre, hvor vidt den interesse for variansen og tekstens ustabilitet, som kan iagttages både i *critique génétique*, *New Philology* og avanceret tysk nyfilologi, repræsenterer en kritik af den moderne situation, som blev til omkring 1800, da den bogtrykte tekst fikserede sig. Men hvis det forholder sig sådan, er selve denne kritik formentlig betinget af, at vi nu er ude over den moderne situation. En tekstproduktion præget af edb-teknikken, der modarbejder fiksering og privilegerer det flydende, turde være en mulighedsbetingelse for, at vi kan få øje på det historisk begrænsede og ideologisk begrænsende ved den moderne, industrielle tekstproduktion. Den postmoderne variabilitet, som vi befinder os i, turde være forudsætningen for, at vi kan få øje på den præmoderne varians. Vor nyfortolkning af fortiden er i så fald en refleks af den fremtid, der netop er begyndt.

Noter

1. Artiklen er en let revideret version af en forelæsning, holdt på Nordisk Netværk for Editionsfilologers forskerkursus »Varianter, manuskriptbeskrivelse og bibliografi«, Schæffergården den 3.-8. august 2004. For hjælpsom kritik takkes fil.dr Paula Henrikson og ph.d. Anne Mette Hansen.
2. Karl Goedeke: »Vorwort«, i: *Schillers sämtliche Schriften*. Historisch-kritische Ausgabe, Dritter Teil, Stuttgart 1868, s. V-XIV; citatet s. VIII.
3. Op.cit., s. IX.
4. Jf. Herbert Kraft: *Editionsphilologie*. Mit Beiträgen von Jürgen Gregolin, Wilhelm Ott und Gert Vonhoff. Unter Mitarbeit von Michael Billmann, Darmstadt 1990, s. 126 f.
5. Jf. Britta Olrik Frederiksen: »Under strengen – lidt om det eksterne variantapparat i historisk perspektiv«, i: Pia Forssell och Rainer Knapas (red.): *Varianter och bibliografisk beskrivning*, Nordiskt Nätverk för Editionsfilologer. Skrifter, 5, Helsingfors 2003, s. 13-78; s. 32.
6. Jf. Britta Olrik Frederiksen, op.cit., s. 42.
7. Jf. Georg Witkowski: »Grundsätze kritischer Ausgaben neuerer deutscher Dichterwerke«, i: *Funde und Forschungen. Eine Festgabe für Julius Wahle*, Leipzig 1921, s. 216-226; s. 223 f.
8. Jf. Herbert Kraft, op.cit., s. 129.
9. Georg Witkowski, op.cit., s. 224.
10. Reinhold Backmann: »Die Gestaltung des Apparates in den kritischen Ausgaben neuerer deutscher Dichter«, i: *Euphorion* 25, 1924, s. 629-662; citaterne s. 637 og 638.
11. Martens: »Textdynamik und Edition«, i: Gunter Martens und Hans Zeller (Hrsg.): *Texte und Varianten. Probleme ihrer Edition und Interpretation*, München 1971, s. 165-201; citatet s. 167.
12. Op.cit., s. 172.
13. Op.cit., s. 174 f.
14. Op.cit., s. 181. Apparatet blev udviklet til en udgave af Georg Heyms værker, men svulmede op i en sådan grad, at det blev udgivet separat. *Georg Heym: Dichtungen und Schriften*. Gesamtausgabe hrsgg. von Karl Ludwig Schneider, udkom med tekstbindene 1-3 samt bd. 6: *Dokumente* (Hamburg & München 1964-68); de mellemliggende apparatbind 4-5 blev opgivet, og i stedet udsendtes med en lille menneskealders forsinkelse *Georg Heym: Gedichte 1910-1912*. Historisch-kritische Ausgabe aller Texte in genetischer Darstellung, hrsgg. von Günter Dammann, Gunter Martens, Karl Ludwig Schneider, bd. 1-2, Tübingen 1993. I forhold til det apparat, som Gunter Martens præsenterede i *Texte und Varianten*, er den færdige genetiske udgave kendetegnet ved også at bruge en synoptisk præsentation af visse teksttrin, der ikke afviger for meget fra hinanden (dog aldrig udkast, der altid præsenteres særskilt).
15. *Conrad Ferdinand Meyer: Sämtliche Werke*. Historisch-kritische Ausgabe, besorgt von Hans Zeller und Alfred Zäch, bd. 1-15, Bern 1958-86. »Bericht des Herausgebers« findes i bd. 2, 1964, s. 5-113; se specielt »Die Gestaltung des Apparates« s. 88-113, herunder især »Die synoptische Wiedergabe« s. 103-108.

16. Se fx apparatet til digtet »Frühlingslüfte 2«, Nr. 28b, i bd. 2, 1964, s. 258-263.
17. *Friedrich Gottlieb Klopstock: Werke und Briefe*. Historisch-kritische Ausgabe, begründet von Adolf Beck u.A.; hrsgg. von Horst Gronemeyer, Elisabeth Höpker-Herberg, Klaus Hurlbusch und Rose-Maria Hurlbusch. Verlag Walter de Gruyter, Berlin & New York. *Messias* optager »Abteilung Werke« bd. IV (1974-99), heraf teksten bd. IV,1, IV,2 og til dels IV,3, apparatet til dels IV,3 samt IV,4, IV,5.1, IV,5.2 og IV.6. Jf. Elisabeth Höpker-Herberg: »Überlegungen zum synoptischen Verfahren der Variantenverzeichnung«, i: Gunter Martens und Hans Zeller (Hrsg.): *Texte und Varianten*, München 1971, s. 219-232.
18. Jf. Geert Lernout: »'Critique génétique' und Philologie«, i: Rüdiger Nutt-Kofoth u.a. (Hrsg.): *Text und Edition. Positionen und Perspektiven*, Erich Schmidt Verlag, Berlin 2000, s. 121-142; s. 121.
19. Jf. Almuth Grésillon: *Éléments de critique génétique. Lire les manuscrits modernes*, Presses Universitaires de France, Paris 1994, s. 12 (bogen er også udkommet på tysk: *Literarische Handschriften. Einführung in die »critique génétique«*, Peter Lang, Bern, Berlin m.fl.st., 1999 (Arbeiten zur Editions-wissenschaft Bd. 4)).
20. Jf. Antoine Compagnon: »Introduction«, i: *Romanic Review* vol. 86:3 (maj 1995), s. 393-401; s. 396.
21. *Ibid.*
22. Jf. Geert Lernout, *op.cit.*, s. 135.
23. Det fremgår fx af Antoine Compagnons artikel (jf. note 20), s. 397.
24. Grésillon: *Éléments de critique génétique* (jf. note 19), s. 188.
25. Ikke mærkeligt, at bl.a. fremtrædende tyske editionsfilologer har kritiseret genetiske udgaver af denne type for ikke at repræsentere noget egentligt udgiverarbejde, men blot at være ukommenteret og ufortolket gengivelse af råmateriale. Jf. Grésillon, *op.cit.*, s. 195.
26. *Op.cit.*, s. 201.
27. Laurent Jenny: »Genetic Criticism and its Myths«, i: *Yale French Studies* 89: *Drafts*, 1996, s. 9-25; citatet s. 19.
28. Martens: »Textdynamik und Edition« (jf. note 11), s. 167.
29. Jf. Hans Zeller: »Fünfzig Jahre neugermanistischer Edition«, i: *editio. Internationales Jahrbuch für Editions-wissenschaft* bd. 3, 1989, s. 1-17; s. 6.
30. Bodo Plachta: »Change of Generation – Change of Frame of Reference: Which Direction Will Scholarly Editing Take in Germany?«, i: *Variants. The Journal of the European Society for Textual Scholarship*, vol. 1, Turnhout 2002, s. 143-157; citatet s. 147.
31. Compagnon, *op.cit.*, s. 393-394.
32. De Biasi: »Les désarrois de l'hermeneute«, i: *Le Mondes* bogtillæg *Le Monde de livres*, 14. febr. 1997, s. XII; citeret efter Geert Lernout: »'Critique génétique' und Philologie« (jf. note 18), s. 126.
33. Jf. Compagnon, *op.cit.*, s. 400, der henviser til Benedetto Croce's kritik af Gianfranco Continis (1912-90) »critica delle varianti«, den nærmeste forløber for den genetiske kritik.
34. Jf. Laurent Jenny, *op.cit.*, s. 20 f.

35. Jf. Stephen G. Nichols: »Introduction: Philology in a Manuscript Culture«, i: *Speculum*, vol. 65:1 (januar 1990), s. 1-10; s. 7.
36. Jf. Thomas Bein: »Die mediävistische Edition und ihre Methoden«, i: Rüdiger Nutt-Kofoth u.a. (Hrsg.): *Text und Edition. Positionen und Perspektiven*, Erich Schmidt Verlag, Berlin 2000, s. 81-98; s. 82 f.
37. Bernard Cerquiglini afviser den trykte udgave, men er i hvert fald teoretisk begejstret for computerudgaven, som kan repræsentere alle overleveringsbærere på ligeværdig måde. (Jf. Ingrid Bennewitz: »Alte 'Neue' Philologie?«, i: *Zeitschrift für deutsche Philologie*, 116. Band 1997, Sonderheft: *Philologie als Textwissenschaft. Alte und neue Horizonte*, s. 46-61; s. 52 og 58).
38. Jf. »Introduction«, i: Stephen G. Nichols and Siegfried Wenzel (eds.): *The Whole Book. Cultural Perspectives on the Medieval Miscellany*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1996, s. 1-6; s. 2.
39. Jf. Nichols: »Introduction: Philology in a Manuscript Culture« (jf. note 35), s. 6 f.
40. Bernard Cerquiglini: *Éloge de la variante. Histoire critique de la philologie*, Éditions du Seuil, Paris 1989, s. 15-29: »Modernité textuaire«.
41. Op.cit., s. 23.
42. Stephen G. Nichols: »Why Material Philology?«, i: *Zeitschrift für deutsche Philologie*, 116. Band 1997, Sonderheft: *Philologie als Textwissenschaft. Alte und neue Horizonte*, s. 10-30; citatet s. 11.
43. Jf. Piet Verkrujssse: »Schwierig und dogmatisch, aber auch außergewöhnlich reichhaltig. Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft der analytischen Bibliographie«, i: Rüdiger Nutt-Kofoth u.a. (Hrsg.): *Text und Edition. Positionen und Perspektiven*, Erich Schmidt Verlag, Berlin 2000, s. 369-386; især s. 371-375.
44. Jf. Gert Vonhoff: »'Copy-Text Theory' Revisited: Die anglo-amerikanische Textkritik« i Kraft: *Editionsphilologie* (jf. note 4), s. 71-88; s. 79.